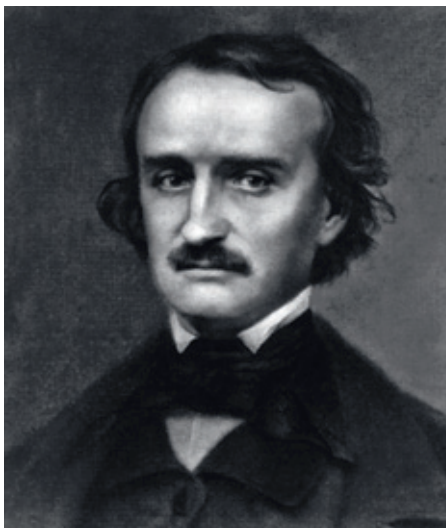

Edgar Allan Poe og sykdommen som forsvant

Det er 200 år siden Edgar Allan Poe (1809–49) ble født. Denne skrekk- og detektivfortellingens første store mester var svært opptatt av muligheten for å bli levende begravd. Han utnyttet den uklare tilstanden «katalepsi» som eksempel på en tilstand som kunne forveksles med død. Andre forfattere har også brukt katalepsi for å mane frem dramatik og uhygge. Det merkelige er at tilstanden ikke behandles i medisinske lærebøker lenger og nå bare eksisterer i medisinhistorien.

Edgar Allan Poe ble født i Boston 19. januar 1809, og den litterært interesserte verden markerer i år 200-års jubileum for hans fødsel. Ertiden minnes ham helst for noveller fylt av eiendommelige stemninger med angst og skrekk, samtidig som han også regnes som detektivromanens far. *Murders in the Rue Morgue* fra 1841 blir gjerne omtalt som den første ekte kriminalnovelle.

Poes eget liv er fylt av mystikk og dramatik (1). Hans foreldre var skuespillere, og faren forlot Edgars mor før fødselen. Da gutten var to år gammel, døde moren, og Edgar ble adoptert av et relativt velstående par, Allan, som da ga ham mellomnavnet. Han fikk en ganske omfattende utdanning. Allerede som 18-åring fikk han publisert en

Edgar Allan Poe (1809–49). Foto AP/SCANPIX

diktsamling, *Tamerlane and Other Poems*. Antakelig på grunn av problemer med pengespill ble han relegert fra universitetet. Han lot seg verve i hæren og ble tatt opp ved West Point militærakademi 21 år gammel. Året etter ble han avskjediget på grunn av «uregelmessig livsførsel». Han hadde nå atskillig suksess med sitt forfatterskap, var i kortere og lengre perioder redaktør for anerkjente tidsskrifter, men skiftet ofte stilting. Han giftet seg 26 år gammel med sin kusine, Virginia, som da var knapt 14 år. De hadde et meget intenst ekteskap, men i 1842 ble Virginia akutt syk, muligens av tuberkulose. Det så ut til at hun ikke skulle overleve, og Poe startet en drikkeperiode som egentlig skulle være resten av hans liv. Virginia kom seg, men i 1847 døde hun. Etter dette tidspunkt skrev han svært lite, alkoholen fikk økende overtak, han levde blant nokså tvilsomme eksistenser og ble funnet død i Baltimore i oktober 1849. Ingen vet egentlig hva som forårsaket hans død.

Hans kanskje mest berømte novelle er *The Fall of the House of Usher* trykt i *Burton's Gentleman's Magazine* i 1839. Novellen har inspirert flere filmprodusenter og operakomponister. I novellen dør lady Madeline Usher, og hennes tvillingbror og fortelleren gravlegger henne i et avsondret kjellerrom i slottet. De to vennene hører underlige lyder og etter en uke står Madeline i døren inn til deres rom (fig 1). Hun har vært skinnød, men har kjempet seg ut av kiste og låste rom. Hun oppgir nå livet i armene på sin bror, som også dør, og hele huset Usher faller sammen i en uforklarlig katastrofe.

Katalepsi

Forfatteren angir at lady Madeline led og døde av katalepsi. Dagens medisinske litteratur vil nesten utelukkende bruke dette begrepet om en kataton tilstand som oppstår hos forsøksdyr under utprøving av psyko-farmaka. I eldre litteratur hører katalepsien til blant de anfallsvis sykdommer. Galen inndelte disse sykdommene slik:

- Epilepsi (som hadde sitt utgangspunkt i hodet eller hjernen)
- Analepsi (med utgangspunkt i abdomen)
- Katalepsi (en sykdom med feber og mentale forandringer)

Medisinske lærebøker som er mer enn hundre år gamle, vil alle ha kapitler om katalepsi, mens dagens ikke nevner tilstanden. En god definisjon finnes i Samuel Schaarschmidts lærebok fra 1760 (2). Dette

verket har konsise definisjoner og patofysiologiske forklaringer med behandlingsforslag. I bind 2, kapittel 2, paragraf 1 finner vi under «Catalepsi»:

«Den krampesykdom hvor all vilkårlig bevegelse er opphørt og pasienten forblir i den stilling han hadde ved anfallets start. Puls og respirasjon vedlikeholdes. Hvis pasienten sitter, ligger eller står, så forblir han i denne stilling, er øynene åpne eller lukket så blir de fortsatt slik. Lemmene lar seg passivt bevege fra en stilling til en annen selv om de er stive. Pasienten ser, hører eller føler intet, og man kan riste eller skrike til pasienten så mye man vil. Etter en tid kommer pasienten igjen til seg selv.»

Schaarschmidt angir at årsaken er en spesiell følsomhet i nervene som fører til akutt overirritasjon i visse tilfeller – spesielt ved store påkjenninger eller psykogene sjokk. Han anbefaler at pasienten blir latt i fred til anfallet går over og at man unngår utløsende årsaker.

Differensialdiagnosene er her mange. Vi ville kanskje helst ha tenkt på katatoni ved enkelte psykosier eller komplekse partielle epilepsianfall. Denne diskusjonen har pågått hos medisinske forfattere fra Caelius Aurelianus i det 6. århundret (skiller epilepsi og katalepsi ved at det er feber og manglende fråde ved sistnevnte) til William Gordon Lennox som i 1960 helt inkluderer katalepsi som psykomotorisk epilepsi (3). En senere landsmann av Schaarschmidt klassifiserer katalepsi som en ren psykogen, hysteriform tilstand (4). Tidlige forfattere er tilbøyelig til å oppfatte katalepsi som en egen, alvorlig tilstand, mens forfattere fra slutten av 1800-tallet ser på begrepet som hysteri eller epilepsi (5).

Redselen for å bli levende begravd

Poe er opptatt av katalepsi i flere av sine arbeider. I *Berenice* (1835) har hovedpersonen en rekke sykdommer «superinduced by that fatal and primary one», katalepsien. I *The premature burial* (1844) gjengis en rekke tilfeller der pasienter med katalepsi er blitt oppfattet som døde og så begravd. Fortelleren angir at han selv har sykdommen: «My own case differed in no important particular from those mentioned in medical books. Sometimes, without any apparent cause, I sank, little by little, into a condition of semi-syncope, or half swoon; and, in this condition, without pain, without ability to stir, or, strictly speaking, to think, but with a dull lethargic consciousness of life and

those surrounded my bed, I remained, until the crisis of the disease restored me, suddenly, to perfect sensation.»

Vi vet ikke hvor Poe hentet sine kunnskaper om katalepsi fra. Denne skrekknovellens mester synes utelukkende å være interessert i det dramatiske ved å bli levende begravd og bruker katalaptiske anfall som en velegnet tilstand for å få frem denne uhyggen. I *The Cask of Amontillado* (1846) lar også Poe en person bli levende begravd uten at katalepsi spiller noen rolle i novellen.

1800-tallets publikum var i det hele meget opptatt av muligheten for å bli levende begravd. Svært mange tilfeller ble rapportert i avisene. I England fantes til og med en forening, «The Society for the Prevention of People Being Buried Alive», og de fikk konstruert likkister med innretninger der den «døde» kunne påkalle hjelp. I flere land ble det opprettet spesielle «observasjonslikhus» der de døde lå i rekker i flere dager under overvåking før de ble begravd (6).

Katalepsi i arbeidene til andre forfattere

Dramatikken ved katalepsi er beskrevet av en rekke andre forfattere, mest som et fenomen fra 1800-tallet. Hos Emile Zola (1840–1902) finner vi den i *La mort d'Olivier Bécaille* fra 1884. Andre eksempler er Gustave Flaubert (1821–80) i *Madame Bovary* (1857), Alfred Tennyson (1808–92) i *The princess* (1847), Charles Dickens (1812–70) i *A tale of two cities* (1859) og Wilkie Collins (1824–89) i *Poor miss Elemia* (1872) og *Heart and science* (1883) (3, 5).

George Eliot (Mary Ann Evans) (1819–80) bruker katalepsi som et sentralt element i *Silas Marner* (1861). Den stakars veveren, med sin kjente katalepsi, blir urettmessig anklaget for å ha stjålet kirkens penger fra den døende presten. Poenget er at den virkelige tyven utnytter at Silas er i et katalapsianfall utløst av at presten dør (3).

Kriminalforfattere har også brukt simulering av katalapsianfall som et viktig poeng. Mest kjent er sir Arthur Conan Doyle (1859–1930), som selv var lege, for bruken i Sherlock Holmes-fortellingen *The adventure of the resident patient* fra 1893. Samme poeng er brukt så sent som i 1930-årene av forfatterkonsortiet Richard Wilson Webb og Hugh Callingham Wheeler (under pseudonymet Quentin Patrick) i en historie fra et psykiatrisk sykehus (*A puzzle for fools*, norsk versjon ved Claes Gill, *Døden på asylet* i 1942). De to herrene roter det imidlertid litt til for seg fordi de ikke helt har fått med seg forskjellen på katalepsi og anfall med katalapsi ved narkolepsi.

Sykdommen som forsvant

Et tankevekkende poeng er at katalepsi, som Poe oppfattet som «fatal» og «a species of epilepsy» (*Berenice*) tilsynelatende er forsvunnet. Den tilstanden som Poe og mange andre forfattere i det 19. århundret oppfattet

Figur 1 Lady Madeline i *The fall of the house of Usher*. Illustrasjon Harry Clarke. Foto Mary Evans, GV-press/Nordicphotos

som så skremmende, er nå en del av medisinhistorien. Definisjonen av katalepsi, oppfatningen av alvorlighetsgrad og årsaker har endret seg betydelig gjennom århundrene. Medisinhistorien kjenner flere slike eksempler på at dødelige sykdommer har endret karakter, bare forsvunnet eller vist seg ikke å være reelle, mens noen tilfeller forblir historiske mysterier. Nostalgi, som vi forbinder med en romantisk drøm om det henfarne, var en dødelig sykdom på 1700-tallet, og tallrike obduksjoner viste store forandringer i hjerte og hjerne. En rekke vitenskapelige arbeider fra 1800-tallet viste de fryktelige forandringer i hjerne og ryggmarg ved spermatoré (7). Medisinhistorie kan og bør mane til ettertanke også hos dagens medisinske vitenskapsmenn i arbeidet med uklare sykdomsbilder.

Ragnar Stien
ragnarstien@hotmail.com
Mogens Thorsensgt. 1, 0264 Oslo

Oppgitte interessekonflikter: Ingen

Litteratur

1. Padraic Colum. Introduction to Poe's tales of mystery and imagination. Everymans library. London: JM Dent & Sons, 1908.
2. Schaarschmidt S. Anweisung zu dem Studio Medico-Chirurgico, die Pathologie, Chirurgie und Praxis. Berlin: Gottlieb August Lange, 1760: 146–9.
3. Rose FC. Silas Marner, George Eliot and catalepsy. I: Rose FC, red. *Neurology of the Arts. Painting-Music-Literature*. London: Imperial College Press, 2004: 421–32.
4. Jacobsohn L. Klinik der Nervenkrankheiten. Berlin: Verlag von August Hirschwald, 1913: 68–9.
5. Wolf P. Epilepsie und Katalapsie in der angelsächsischen Literatur. *Romantik und Realismus: Tennyson, Poe, Eliot und Collins*. *Epilepsie-Blätter* 1994; 7 (suppl 2): 11–4.
6. Bondeson J. Buried alive: The terrifying history of our most primal fear. New York, NY: W.W. Norton, 2001.
7. Stien R. Deadly diseases that do not exist. I: Dietrichs E, Stien R, red. *The brain and the arts*. Oslo: Koloritt forlag, 2008: 283–90.

Manuskriptet ble mottatt 4.5. 2009 og godkjent 5.11. 2009. Medisinsk redaktør Anne Gitte Hertzberg.